

Het gloeien van het morgenrood

De lokroep van het communisme anno 1920

GUY VANSCHOENBEEK | AMSAB

“Het meest aantrekkelijke voor een geschiedkundig vorser is het punt waarop geschiedenis en sage elkander raken. Vaak is het het mooiste van de hele overlevering”
(J.W. Goethe, *Kleurenleer*, Zeist, Vrijgeestensleven, 1991).

Inleiding

De bedoeling van mijn bijdrage is niet Herman van den Reeck ‘postuum’ in te lijven in een bepaalde politieke strekking, in casu de communistische.¹ Ik weet wel dat vrijwel onmiddellijk na de dood van Van den Reeck het getouwtrek om de lijkwade begon tussen fronters en communisten. Martelaars zijn nu eenmaal bij alle jonge, radicale bewegingen zeer in trek. Verder kom ik nog terug op dat gevecht rond een lijkwade.

De vraagstelling is niet of we Van den Reeck al dan niet als een communist of *fellow-traveller* van het communisme moeten beschouwen. Mijn vraagstelling komt hier op neer: *wat trok jongeren als Van den Reeck in 1920 aan in het communisme?* Men mag er aan toevoegen: *wat stootte hen eventueel af?*

Bij het beantwoorden van de vraag naar de aantrekkingskracht van het communisme is het nodig dat de historicus dit fenomeen probeert te bekijken met de ogen van een geïnteresseerde tijdgenoot – voor- of tegenstander – anno 1920, en niet met de bril van onze tijd, met al zijn kennis over het stalinisme, de goelags, m.a.w. de tijd na *die Wende*, na de ineenstorting van het ‘reëel bestaande socialisme’.

Wij weten nu – om het eens in wrange literaire termen te stellen – dat het communisme slechts een klaproos is geweest die groeide op een knekelveld.²

1. “Lijkenpikkers op 11 juli” was de titel van een artikel in het blad *Vlaams Blok* van juli-augustus 1995, waarin de ‘nationaal-communistische idylle’ rond de herdenking in de Bourlaschouwborg op 21 juni aan de kaak werd gesteld.

2. Volgens recente berekeningen – extrapolaties gebaseerd op de methodes en tellingen van de stalinistische geheime politie – van de Russische historicus Dmitri Volkogonov werden tussen 1929 en 1953 meer dan 14 miljoen mensen geëxecuteerd. Zie een kort bericht in: *De Standaard*, 5-6 augustus 1995, p. 4.

Maar de tijdgenoot bekeek dat anders. De sympathie voor het Sovjet-experiment leefde in brede kring, soms zelfs in onverwachte hoek.³

Vooral intellectuelen uit de progressieve ‘rive gauche’ stonden onkritisch tegenover de ontwikkelingen in de Sovjetunie, ook toen de eerste gefundeerde berichten over politieke vervolgingen reeds begin de jaren twintig begonnen binnensijpelen.⁴ Intellectuelen werden nogal gemakkelijk overbluft door het Sovjet-propaganda-

3. Typisch *fellow-traveller* was bijvoorbeeld H.G. Wells die in september en oktober 1920 een reis naar Rusland maakte. Daarin geeft Wells op zijn zachtst gezegd nogal twijfelachtige lofredes op het bolsjewistische experiment, waarvan hij het antisemitisme looft. “*Ce n’est pour le judaïsme, c’est pour un monde nouveau qu’ils luttent*”: bijgevolg hebben de bolsjewisten de zionistische leiders opgesloten en het onderwijs in het Hebreeuws, “*langue réactionnaire*”, verboden. “*Plusieurs des bolchevistes les plus intéressants que j’ai rencontrés n’étaient nullement juifs, mais de très blonds septentrionaux. Lénine, le chef bien-aimé de tout ce qui aujourd’hui représente l’énergie russe, Lénine a le type tartare et n’est certainement pas juif.*” Deze brochure werd overigens in Clarté-kringen aangeprezen als een objectief reisverslag over de Russische revolutie. H.-G. WELLS, *La Russie telle que je viens de la voir*, Paris, 1921, p. 83.

Iedereen bekeek uiteraard Rusland met zijn eigen motieven. De Franse radicaal-liberale leider (en latere eerste minister van de regering van het “*cartel des gauches*”) Edouard Herriot, publiceerde in 1922 in Parijs zijn reisindrukken. Daarin hemelde hij het ondertussen meer gematigde communisme op: “[...] *la Russie a trouvé des hommes, jeunes, en pleine force de création, laborieux, j’ajoute: honnêtes. On les sent capables de modeler un puissant état moderne qui finira, nous l’espérons, par ce réconcilier avec l’esprit démocratique, et avec nous. La République russe est née. Dans la douleur. Mais elle vit.*” Herriot zou later de diplomatieke erkenning van de Sovjetunie door Frankrijk bewerkstelligen. E. HERRIOT, *La Russie nouvelle*, Paris, 1922, p. 293.

Een mooi voorbeeld in eigen land van die sympathie voor de Sovjetunie ‘vanuit onverwachte hoek’ is het verhaal van de flamingant Gustaaf Schamelhout. Zie: R. DETREZ, *De Sovjetunie in de ogen van een flamingant, dr. Gustaaf Schamelhout*, in: E. WAEGEMANS (red.), *Potemkinse dorpen: Belgen in Rusland*, Antwerpen, 1994, pp. 118-133.

4. Toen in 1925 een International Committee for Political Prisoners geleid door Isaac Don Levine haar rapport over de Sovjetunie publiceerde reageerden schrijvers als Romain Rolland of Upton Sinclair met de dooddouner “*dat die dingen in Californië ook gebeurden*”. Bertrand Russell stelde cynisch dat communisme en kapitalisme nu naar elkaar aan het toegroeien waren ... Enkel Albert Einstein noemde de feiten een tragedie: moorden die werden gepleegd uit vrees vermoord te worden. Eerder, in 1919, had de speciale afgezant van president Wilson, William Bullitt, gesteld dat er “*slechts*” 5000 executies in Rusland hadden plaatsgevonden, en Pierre Pascal, professor aan de Sorbonne verklaarde in februari 1920 dat er eigenlijk “*nooit terreur had bestaan in de Sovjetunie*”. Zie: R. PIPES, *The Russian revolution 1899-1919*, London, 1990, p. 840.

Ook Frans Masereel wou eerst geen geloof hechten aan de berichten over “*de rode terreur*”, omdat ze – volgens hem – pasten in de strategie van isolement door het Westen, én omdat hij ze in 1919 door zijn kennis Paul Biroekov hoorde relativiseren. Toen twee jaar later diezelfde Biroekov aan Masereel minder enthousiaste brieven stuurde bleef Masereels ‘geloof’ in de Russische revolutie – althans naar buitenuit – ongeschokt. Zie: VAN PARYS, *Masereel: een biografie*, Antwerpen-Baarn, 1995, p. 126.

offensief dat met de beproefde techniek van de ‘Potemkinse dorpen’ de communistische façade handig wist te camoufleren. Bovendien sloot de communistische agit-prop van die jaren vormelijk sterk aan bij wat de artistieke avant-garde in het Westen beroerde.⁵ Vergeleken met dat Sovjet-avantgardisme oogde de sociaal-democratie ondraaglijk saai. De sociaal-democratie was, om de woorden van de Amerikaanse sociologe Agnes Heller aan te halen, “*vervelend*”, “*vanuit kultureel oogpunt [...] een lege doos*”: het revolutionaire socialisme kon “[...] *met zijn mythes, visionaire ideeën en alternatieve levenswijzen heel wat kulturele energie losmaken tot en met de naoorlogse Italiaanse film.*”⁶ Die culturele aantrekkingskracht van het communisme convergeerde overigens met de aantrekkingskracht die het jonge fascisme op dat ogenblik had bij de door de ervaringen van de Eerste Wereldoorlog ontredderde intellectuelen. “*Het vitalisme, de heroïek én de erotiek van het bolsjewisme en daarna fascisme vormden voor artiesten en intellectuelen beslist een zeer sterk brouwsel*”, stelt Modris Eksteins.⁷ Hij geeft er meteen een treffend voorbeeld van. Een bewonderaar van de Russische Revolutie sprak er geestdriftig over als over een “*enorm ballet*”. In de ogen van die *fellow-traveller* gingen het kapitalisme en de bourgeoiscultuur blijkbaar ten onder als een stervende zwaan in de “*danse macabre*” van de revolutie. De Russische revolutie was inderdaad “*even fascinerend als ontzettend*”, zoals de Nederlandse revolutionaire schrijfster Henriette Roland Holst aan haar medestander Henk Sneevliet schreef op 23 december 1917: “*De onvoorwaardelijke daden, de klaarheid en de vastheid der politiek van Lenin en Trotski beginnen hier indruk te maken ook op intellectuelen en artiesten die sedert het begin van den oorlog het socialisme uitgeschakeld hadden.*”⁸

De Russische Revolutie gaf de intellectuelen weer een doel. Het is misschien niet toevallig dat Dada in 1915 de beroemde eindslogan van het *Communistische*

5. Zie bijvoorbeeld: *The Soviet political poster 1917-1980, from the USSR Lenin Library Collection*, Harmondsworth, 1985; M. ANIKST, *Sovjet reclame en propaganda in de jaren twintig*, Veenendaal, 1987; W. BEERTEN (red.), *De grote utopie, Russische avant-garde 1915-1932*, Amsterdam, 1992.

6. A. HELLER, Het socialisme van de toekomst is liberaal, in: *De Morgen*, 27 april 1992, p.11.

7. M. EKSTEINS, *Lenteriten: de Eerste Wereldoorlog en het ontstaan van de nieuwe tijd*, Houten-Den Haan, 1990, p. 363.

8. “*Waarom schrijfje nooit meer?*”, *briefwisseling Henriette Roland Holst-Henk Sneevliet*, bezorgd door Nico Markus, ingeleid door Fritjof Tichelman, Amsterdam, 1995, p.102. In haar herinneringen (*Het vuur brandde voort: levensherinneringen*, Amsterdam, 1979, pp. 177 e.v.) geeft Henriette Roland-Holst een “*algemeen denkbeeld van de onderwerpen, die in 1920 de CPH-leden het meest bezig hielden ...*” Elders (p. 184) beschrijft ze haar gemoedsstemming over “*... het heilige licht, dat zijn krans vlecht om hen, die stichtten het Rijk der vrijheid*”. “*Ach, wat een illusies*” is haar cryptisch commentaar op haar communistische engagement in die vroege jaren twintig.

Manifest parafraseerde tot “*doellozen aller landen verenigt U.*”⁹ De gewelddadige aspecten van het bolsjewisme werden er maar bij genomen, zoniet zelfs verheerlijkt. Geweld, pijn, zelfs wanneer het tot op de rand van het sadisme ging, kreeg immers een ‘revolutionaire betekenis’. Wat Jevgenij Zamjatin in 1923 “*Over literatuur, revolutie en entropie*” wist te vertellen vat misschien maar al te goed die intellectuele bolsjo-sadistische gemoedsstemming samen: “*Geen revolutie en geen ketterij zijn gezellig of gemakkelijk. Omdat het hier gaat om een sprong, dat is een losscheuren uit de gelijkmatige kromme der evolutie, en scheuren betekent een wonde, pijn. Maar pijn doen heeft zijn nut ...*” Het was een parafrase op het oude thema bij Friedrich Engels dat geweld de vroedvrouw was bij de geboorte van een nieuwe maatschappij: van pijnloze bevallingen had men blijkbaar geen vermoeden ...

Een illustratie van die mentaliteit is ook de lyriek van de Russische Revolutie in die jaren, die figuurlijk druipt van het bloed, en waarin de jamben en andere lyrische ritmes wel vervangen lijken door het staccato van mitrailleurs en ander wapentuig. Zelfs Ossip Mandelstam, later slachtoffer van het stalinisme, schreef in 1918 een gedicht waarin geweren en springstof de toon aangaven. Wladimir Majakowski, de onovertroffen dichter van de jonge revolutie, schreef in 1921 een gedicht waarin hij heel ernstig stelde dat zelfs de kanarievogels er moesten aan geloven: “*sonst verschlingt den Kommunismus die Kanarienbrut.*” In zijn *Mysterium Buffo*, uit datzelfde jaar, kwam volgende oproep voor: “*Genossen Schauspieler, los, zum Schauplatz empor! die Worte wie Bajonette gefällt, stürmt vor.*” In de Duitse vertaling komt de gelijkenis met een andere soort lyriek, die twintig jaar later populair zou zijn in bepaalde kringen, nog het meest tot zijn recht. Deze verzen van Nikolai Tichonow konden even goed op nazi-marsmuziek worden getoetst: “*Sollten ihnen im jenseits die Ohren dröhnen von Siegeslied, die Toten hatten sich ausgerichtet, in Reih und Glied.*”¹⁰

Vooraleer het onderwerp aan te vatten, moet nog een opmerking van methodologische aard worden gemaakt. Hoewel mijn bijdrage werd aangekondigd als het “*communistiche wereldbeeld*”, zal ik uiteraard niet gaan vervelen met een doctrinaire uiteenzetting van de standpunten van de communistische beweging anno 1920. Eerder wil ik een sfeerbeeld oproepen van de communistische mentaliteit, de psychologische attitude, de tegencultuur zo men wil, anno 1920, om aldus de

9. M. EKSTEINS, *Lenteriten [...]*, p. 237.

10. Een bloemlezing vindt men in: L. KOSSUTH en E. MIROWA-FLORIN, *Oktober-Land 1917-1924: russische Lyrik der Revolution 1917-1924*, Berlin, 1967.

lokroep van het communisme op jonge intellectuelen als een Van den Reeck te begrijpen.¹¹ Naast een beschrijving van die mentaliteit, vooral aan de hand van een aantal autobiografische fragmenten, wil ik ook het moment en het specifieke milieu bespreken waarin we Van den Reecks vage, gevoelsmatige communistische sympathie moeten situeren, m.a.w. het eerste halfjaar 1920 en het kleine Antwerpse communistische clubje.

Het communisme in een kantelend tijdsgewricht: 1920

Het jaar waarin Van den Reeck stierf is een boeiend moment in de ontwikkeling van de communistische beweging.

Internationaal stond het communistische optimisme op zijn hoogtepunt. Op 19 juli 1920 werd in Moskou het tweede congres van de jonge Komintern geopend. In een enthousiaste atmosfeer verzamelden daar tweehonderd afgevaardigden uit vijftig landen (onder meer de Independent Labour Party uit Engeland, de Spaanse anarchosyndicalisten van het CNT, de Franse socialistische partij SFIO). Ook België was vertegenwoordigd, door War Van Overstraeten, de leider van een nogal schimmige en gauchistische Parti Communiste de Belgique.¹² Hij was overigens illegaal naar Rusland moeten afreizen.

Het Rode Leger leverde op dat moment strijd in Polen, en stond voor Warschau. De revolutie werd uitgedragen op de punt van de bajonetten. Om een idee te geven van het revolutionaire optimisme dat heerste in die dagen stelle men zich even de zaal voor waar het Kominterncongres doorging: aan de wand hing een reuzekaart van Europa waarop rode vlaggetjes de opmars van de Sovjet-legers aangaven. Elke dag werden die vlaggetjes verder richting Westen geplaatst, en telkens ging er dan een donderend applaus door de rangen van de afgevaardigden.¹³

11. Voor dit methodologisch accent verwijs ik naar de opvatting terzake die dr. Rudi Van Doorslaer verdedigt in zijn bijdrage: Enkele ideeën m.b.t. de mentaliteitsgeschiedenis van de arbeidersbeweging en haar communistische component in het bijzonder, in: *AMSAB-Tijdingen*, jg. 9, 1992, nr. 16, pp. 12-15. Binnenkort verschijnt de neerslag van zijn doctorale studie *De kinderen van het ghetto, joodse immigratie en communisme in België 1925-1940*. Zie ook: *AMSAB-Tijdingen*, jg. 8, 1991, nr. 11, pp. 15-16 en nr. 12, p. 10.

12. Zijn Parti Communiste de Belgique met haar 200 leden kreeg er de officiële zegen van de Komintern.

13. G.F. KENNAN, *Rusland en het Westen onder Lenin en Stalin*, s.l., 1961, p.149. Over het congres en de sfeer errond, zie: J. GOTOVITCH, P. DELWIT en J. DE WAELE, *L'Europe des communistes*,

Het was in de geschiedenis van de communistische beweging het hoogtij van het ultra-gauchisme, de tijd dat in Duitsland en Nederland nieuwe sekten, zogenaamd “*radencommunistische arbeiderspartijen*” werden opgericht, een tijd dat Duitsland giste van de voorbereidingen voor gewapende opstanden links en rechts (men denke aan de Kapp-putsch in maart 1920).

Enkele maanden later werd het Rode leger in Polen een halt toegeroepen, in wat bekend staat in de Poolse nationale mythologie als ‘het wonder aan de Wisla’. In 1921, meer bepaald na het neerslaan van de opstand van Kronstadt, zou Lenin politiek zijn strategische terugtocht organiseren: het gauchisme werd als een kinderziekte veroordeeld, de Nieuwe Economische Politiek (NEP), met een bescheiden liberalisering van de markt werd afgekondigd, de Sovjetunie zou diplomatieke toenadering tot het westen zoeken.¹⁴ Vraag is natuurlijk of de communistische militanten en sympathisanten aan de basis die politiek bereedde ommekeer mentaal ook volgden ...

Maar in juli 1920 zitten we nog volop in de communistische *Sturm- und Drang*-periode, en die dadendrang was uiteraard een mentale trek die communisten gemeen hadden met andere radicalen. In de mémoires van de gewezen bolsjevik en vader van Gerard van het Reve krijgen we daar een prachtige illustratie van. Toen in maart 1920 de Kapp-putsch in Duitsland uitbrak, wou hij onmiddellijk naar het Ruhrgebied, want dit was “*het sein tot de lang verbeide Duitse proletarische revolutie*” en hij popelde om erbij te zijn. “*Nou schiet het toch op*”, zei hij triomfantelijk tegen zijn vriend, toen hij de opmars van het Rode Leger naar Warschau vernam. Zijn vriend knikte daarop bedachtzaam en zelfs instemmend, maar “*merkte niettemin op, dat het toch nog wel een grote veertien dagen zou duren*,” waarop Van het Reve uitbarstte tegen zoveel “*pessimisme*”. In *De Tribune* schreef gewezen hu-

Bruxelles, 1992, p. 35 e.v.

In het zog van het congres werden – afgezien van de reeds eerder opgerichte KPD – de meeste andere belangrijke communistische partijen in West-Europa opgericht: de Britse (augustus 1920), de Italiaanse (september 1920), de Franse (december 1920) en de Spaanse (november 1921). In juni 1920 was een communistische jeugdinternationale gesticht.

Een sfeerbeeld van de Komintern in die tijd krijgt men ook in de romantische evocatie van het leven van de Amerikaanse communist John Reed in de film *Reds*, zoals ook Bernardo Bertolucci's *Novecento* heel goed het romantische communistische sentiment van die dagen weergeeft. Ik wil ook verwijzen naar de BBC-reeks *People's Century*, vooral het deel *1917-Red Flag*, dat op maandag 2 oktober 1995 op BBC-2 werd uitgezonden.

14. Voor dit aspect en meer bepaald de (laattijdige) erkenning door België verwijzen we naar A. MOMMEN, *De erkenning van de Sovjetunie door België*, VUBrussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1969, alsook zijn bijdrage: *Van antibolsjewisme tot diplomatieke erkenning*, in: M.L. ROHOLL, E. WAEGEMANS en C. WILLEMSSEN (red.), *De lage landen en de Sovjetunie. Beeldvorming en betrekkingen*, Amsterdam, 1989, pp. 75-93.

zaar Van het Reve “*lyrische beschrijvingen van de opmars der Rode Ruitertij.*” Later, toen de rode cavaleristen terug werden gedreven, hield hij het bij een “*loflied op de snel terugtrekkende Russen*”, die een “*echt ouderwetse bewegingsoorlog*” voerden, want ondanks de nederlaag van het Rode Leger kon “*van een ontwaken uit de droom der wereldrevolutie voor mij voorlopig nog geen sprake zijn.*”¹⁵

Het communisme anno 1920 was nog niet geformuleerd in die starre, marxistisch-leninistische canon, de typische *langue de bois* die we later kennen. Dat communisme was eigenlijk nog één grote smeltkroes waarin vele radicale tradities samenvloeiden en broeiden. “*In de tijd na 1917 absorbeerde het bolsjewisme alle andere sociaal-revolutionaire tradities, of duwde die weg, naar de radicale marge*”, schrijft ook Erich Hobsbawm in *Een eeuw van uitersten*.¹⁶

Meer bepaald de verwantschap met het oudere anarchistische gedachtengoed was nog duidelijk merkbaar en de schemerzone tussen beide stromingen was nog niet opgeklaard. De dadendrang van de communistische sympathisanten sloot overigens bijna naadloos aan op die oude anarchistische opvatting van ‘de propaganda met de daad’, al toonde ze overigens ook een verwantschap met het oude blanquistische concept van de revolutionaire machtsgreep door een kleine, quasi-militair georganiseerde minderheid.¹⁷

Eigenlijk kunnen we op dat ogenblik nog niet spreken van één communistisch wereldbeeld, maar van een veelheid, een mozaïek aan wereldbeelden, een kaleidoscopisch wereldbeeld zo men wil. Het communisme was – in die jaren 1919 en 1920 – geen monolithisch blok, maar toonde een nogal grote verscheidenheid, stelde Marcel Liebman – één der eerste specialisten van de geschiedenis van de communistische beweging in ons land.¹⁸

Misschien werd de aantrekkelijkheid van het communisme op dat ogenblik gevormd door dat niet-monolithische, dat ‘pluralistische’ karakter ...

15. G.J.M. VAN HET REVE, *Mijn rode jaren: herinneringen van een ex-bolsjewiek*, Haarlem, 1992, pp. 144-146. Zijn zoon Karel, die het voorwoord schreef bij de herinneringen van zijn vader, zou later dat communistische verleden op een sarcastisch-bijtende toon van zich af schrijven in: K. VAN HET REVE, *Het geloof der kameraden, kort overzicht van de communistische wereldbeschouwing*, Amsterdam, 1969.

16. E. HOBBSAWM, *Een eeuw van uitersten. De twintigste eeuw 1914-1991*, Utrecht, 1995, p. 95.

17. C. MALAPARTE zou in zijn werk *Technique du coup d'état* de gelijkenis trekken met de machts-greepstechniek van de Italiaanse fascistten, en het revolutionaire (contrarevolutionaire?) activisme van beide stromingen bezingen.

18. M. LIEBMAN, R. VAN DOORSLAER, J. GOTOVICH, *Een geschiedenis van het Belgisch communisme*, Gent, 1980 (VMT Cahier, nr. 2).

De ontwikkeling van de communistische beweging in België en meer bepaald in Vlaanderen is een mooie illustratie van dit actieve amalgaam, die smeltkroes van ideeën, strevingen, ambities, motieven, groepen, individuen.

Ik ga hier niet uitgebreid het verhaal vertellen van de evolutie van de eerste communistische groepen tot het fameuze “*bataljon van de 500*” dat eind 1921 tot stand komt, anders gezegd de Kommunistische Partij van België (KPB). Maar die partij-in-opbouw was duidelijk een huis met vele kamers.¹⁹ Er was de revolutionair-reformistische stroming van Jacquemotte en zijn *Amis de l’Exploité*, naast de antiparlementair en antisynдикаal ingestelde gauchisten van de reeds genoemde Van Overstraeten (die de *Amis de L’Exploité* zagen als “*reformisten die hun taal vermengd hadden met revolutionair speeksel*”).²⁰ Er was de specificiteit van de communistische kernen in Vlaanderen, met duidelijk een verschil in mentaliteit tussen de uit de Vredesgroep voortgekomen Gentse groep en de uit het minderheids-socialisme ontstane Antwerpse groep, die duidelijk meer aandacht had voor het pro-flamingante standpunt dan de Gentenaars.²¹

19. 517 leden om precies te zijn. Zie: *The history of the communist international and its national sections. International Conference*, Amsterdam, 1992. J. GOTOVITCH behandelt hierin de voorgeschiedenis nauwelijks: de periode 1921-1928 in de partijgeschiedenis duidt hij aan als die van de bolsjewistische sekte; de jaren 1928-1932 zijn die der trotskistische crisis; 1933-1936: de politiek van klasse tegen klasse; 1936-1939: de volksfrontperiode, 1939-1941: “*le drôle de PC*”, 1941-1943: de tijd der partizanen.

20. P. VERMEYLEN, *Een gulzig leven*, Leuven, 1984, p.18.

21. Ik verwijs hiervoor naar: L. REYNTJENS, De eerste communistische groepen in België en hun fusie tot de communistische eenheidspartij, in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 6, 1971, nr. 4, pp. 171-218; CH. DE SMET, *De Vlaamse afdelingen van de Kommunistische Partij, een status quaestionis*, RUGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1973.

Kort samengevat komt het hierop neer. In juli 1920 is het proces van amalgamering van de communistische stroming in België nog volop bezig: een goed half jaar eerder (oktober 1919) is de KP “*Vlaamsche Federatie*” opgericht die van een iets oudere Kommunistenbond in Vlaanderen (september 1919) het blad *De Internationale* overneemt. Het is bij die Vlaamsche Federatie dat in januari 1920 een groep Antwerpse Clarteïsten aansluit, waarna later de Brusselse Clarté-groep het blad *Opstanding* opricht. In mei 1920 debatteert de Vlaamsche Federatie over de “*punten van Moskou*”, de voorwaarden voor toetreding tot de Komintern. In diezelfde maand wordt een *Fédération Communiste en Wallonie* opgericht, die samen met de oudere *Groupe Communiste de Bruxelles* (1919) de *Parti Communiste de Belgique, section belge de la Troisième Internationale* zal oprichten in november 1920. Een maand later zal zich daarbij een ondertussen afgeslankte Vlaamsche Federatie voegen (de Leuvense afdeling gaat immers de “*vrije*” – lees anarchistische – toer op met het blad *De baanbreker*, en eigenlijk is het vooral de Gentse kern, met individuen uit Antwerpen, Dendermonde, Lier en Niel die aansluiten bij de PCB-strekking-Van Overstraeten). In mei 1921 volgt dan de oprichting van een concurrerende PCB (ex-exploité van Joseph Jacquemotte), die in Vlaanderen enkel ‘aanwezig’ is in Gent, Lier en Niel en die onder druk van de Komintern in september 1921 uiteindelijk fuseert tot de Kommunistische Partij van België.

Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat in dat fusieproces evenveel individuen af- als aanhaakten. “*De Communistische partij was namelijk ook in die tijd al een doorgangshuis, ze ving de mensen als in een net met overgrote mazen op. Zeer velen bleven maar kort*” schrijft vader Van het Reve over die jaren, en die opmerking over de Hollandse situatie geldt evengoed voor Vlaanderen.²²

Het verhaal van August Debrouwere, één der eerste militanten van de Antwerpse oercommunistische kern, is wat dat betreft illustratief. Deze schilder – voor de oorlog actief als secretaris van het socialistische bouwvakkerssyndicaat – behoorde tijdens de Eerste Wereldoorlog tot de zogenaamde minderheidssocialisten.²³ In 1919 werd hij de landelijke secretaris van wat zich de Vlaamsche Federatie der Kommunistische Partij noemde, een groep die *De Internationale* uitgaf, een blad “*dat onregelmatig verscheen maar zich dapper een weekblad noemde, en dweepte met de Oktoberrevolutie en de jonge sovjetrepubliek*”, zoals zijn kleinzoon Jan Debrouwere dat omschreef in zijn herinneringen. August Debrouwere zou nochtans niet aanwezig zijn te Brussel in september 1921, op het stichtingscongres van de KPB. Als flamingant communist kon hij niet overweg met de verbrusselde Wetterenaar Van Overstraeten, maar ook niet met de Franstalige Brusselaar Jacquemotte, die eigenlijk de oude sociaal-democratische opvatting trouw waren gebleven dat het er voor Vlaamse arbeiders niet op aankwam in welke taal ze werden uitgebuit. Debrouwere – die we in de volgende bladzijden nog zullen zien optreden op een communistische herdenkingsmeeting bij het overlijden van Van den Reeck – zou tot aan zijn dood in 1935 blijven rondhangen in vele Antwerpse links-revolutionaire groepjes, die in een achterkamer van zijn boekhandel vergaderen, maar die veelal een paddestoelenbestaan kenden of met andere woorden even snel opkwamen als dat ze verdwenen.²⁴

22. G.J.M. VAN HET REVE, *Mijn rode jaren [...]*, p. 133.

23. Voor de geschiedenis van de Antwerpse sociaal-democratie en het minderheidssocialisme verwijzen we naar de studie van M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *De Antwerpse socialistische federatie van 1914 tot 1921: de evolutie van haar positie in verhouding tot de B.W.P.*, in: *Res Publica*, jg. 9, 1967, nr. 1, pp. 29-85.

24. Zie over August Debrouwere (°1873-†1935) de bijdrage van zijn kleinzoon J. DEBROUWERE, *Debrouwere, August*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (EVB)*, dl. 1, Tielt-Utrecht, 1973, p. 379, en J. DEBROUWERE, *Waarom valt Icarus? Het communistische netwerk*, Leuven, 1992, pp. 12-14.

August Debrouwere had avondcursussen gevolgd aan de Antwerpse Academie van Schone Kunsten en hoewel hij een rol speelde in de vakbeweging van bouwvakkers wou hij zich nooit als “*arbeider*” beschouwen – een alleszins merkwaardig trekje voor iemand die zich beriep op de arbeidersklasse ... Mondelinge getuigenis van Jan Debrouwere aan auteur, s.d.

Het Antwerpse milieu: een communistische microcosmos in een sociaal-democratische metropool

Het verhaal van August Debrouwere voert ons meteen ook naar de specifieke en concrete communistische biotoop waarmee Van den Reeck in aanraking komt, het communistische clubje in Antwerpen, de mannen – blijkbaar waren er geen vrouwen bij – rond *De Internationale*.

De groep die *De Internationale* uitgaf behoorde duidelijk tot de meer gauchistische variant van de communistische stroming. Regelmatig ging men in het blad tekeer tegen het ‘jacquemottisme’, en uiteraard ook tegen het reformisme en het sociaal-patriottisme van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). De meerderheid van die Antwerpse ‘gauchisten’ zou overigens – zoals Debrouwere – niet aanwezig zijn op het fusiecongres in 1921. Op het ogenblik van de fusie telde de KP in Antwerpen slechts zestien leden, onder wie dan nog enkele voormalige aanhangers van Jacquemotte. Overigens, zo stelde een intern rapport bij de fusie, die afvalligheid had ook veel te maken met “*kleinzielige persoonlijke twisten.*” De KP, hoe klein ook, was immers een “*grote familie, compleet met twisten, hooglopende ruzies en al, en niet te vergeten daarbij de rol der dominerende figuren, de ouden, de stamhoofden bij wijze van spreken*”, om de woorden van Van het Reve nog eens aan te halen.²⁵

De Antwerpse groep zou overigens een structureel zwakke groep blijven, die in 1927 nog eens een zware aderlating onderging ten gevolge van de afscheuring van de trotskistische ‘Linkse Oppositie’.

Hoe sterk was hun aanhang of achterban? In 1921 namen ze noch aan parlements- noch aan gemeenteraadsverkiezingen deel, maar Herman Vos schatte in een brief aan Pieter Geyl in 1926 het aantal communistische ‘kiezers’ in 1921 op een duizendtal, die – steeds volgens Vos – hun stem aan de Frontpartij gaven, en dat ondanks hevige kritiek in *De Internationale* op de Fronters.²⁶ In 1925 zou de KP in het kanton Antwerpen een marginale score van nauwelijks 0,7% der stemmen behalen (nauwelijks de helft van hetgeen de belgicistische super-‘sociaal-patriot’ Modeste Terwagne in 1919 achter zijn naam wist te verzamelen). De oplage van

25. G.J.M. VAN HET REVE, *Mijn rode jaren [...]*, p. 133. De beschrijving van de Antwerpse groep bij de fusie tot KPB vindt men bij CH. DE SMET, *De Vlaamse afdelingen [...]*, p. 96 e.v. Zie ook J. HUNIN, Links van de Belgische Werkliedenpartij. Communisme in Antwerpen tussen de twee wereldoorlogen, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 25, 1995, nr. 3-4, pp. 569-612.

26. Zie CH. DUTOIT, *Jef Van Exterghem en de Vlaamse beweging*, Antwerpen, 1983, p. 61.

De Internationale kennen we niet. Sommige meetings die werden ingericht, met sprekers als bijvoorbeeld Frederik Van Eeden of Henriette Roland Holst, trokken wel wat volk. Een andere aanduiding voor de sterkte van de communistische aanhang levert ons de stemming rond de motie voor aansluiting bij de Derde Internationale op het BWP-congres van Sinksen 1920: de motie voor de Komintern kreeg vanuit de Antwerpse BWP-federatie 2000 stemmen tegen 23000 voor de heroprichting van de Tweede Internationale.²⁷ Die cijfers zijn slechts een vage aanduiding en hebben verder geen enquête- of referendumwaarde: men stemde in de sociaal-democratie vaak in blok, naar gelang van de aangesloten verenigingen.

De marginaliteit van de groep betekent overigens niet dat in specifieke milieus een sterkere pro-communistische wind waaide, bijvoorbeeld bij de metaalarbeiders. Toen in 1922 de communist Leo Frenssen in de socialistische Metaalbewerdersbond zijn tegenkandidatuur stelde tegen schepen en volksvertegenwoordiger Willem Eekelers, kreeg hij toch een derde van de leden die aan de kiezing deelnamen achter zijn naam.

Een bredere golf van sympathie voor de Sovjetunie, vermengd met andere, pacifistische en humanitaire sentimenten, stelde men ook vast toen in augustus 1920 Antwerpse socialistische spoor- en havenarbeiders het transport van Franse wapens naar Polen verhinderden – overigens op vraag van en met goedkeuring van de sociaal-democratische vakbondsleiding – een affaire die een regeringscrisis zou uitlokken én een duidelijk symptoom was van de groeiende onenigheid in de regering van de *Union Sacrée*.²⁸

27. M. Liebman, *Origine et signification idéologiques de la scission communiste dans le Parti Ouvrier belge (1921): étude dans un contexte international*, ULBruxelles, dep. politieke wetenschappen, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1963, dl. 3, p. 45.

Ter vergelijking: voor de BWP in haar geheel was de verhouding 493.173 stemmen voor de Tweede Internationale, en 75.363 voor de Derde, bij 6.520 onthoudingen. Het leeuwenandeel voor de Komintern kwam uit de Brusselse federatie (53.000 op 66.000 door die federatie uitgebrachte stemmen) en Charleroi (10.000 op 75.000).

28. Over deze staking zijn we overigens weinig gedocumenteerd, zie: A. MOMMEN, *De erkenning [...]*, p. 81 en M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *De Antwerpse socialistische federatie [...]*, pp. 68-70. Omtrent de politieke context krijgt men meer duiding in G. PROVOOST, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de twee wereldoorlogen. Het Frans-Belgisch militair akkoord van 1920*, Leuven, 1977, dl. 1, pp. 115-125, Het Poolse transitincident, augustus 1920. Het is overigens merkwaardig dat de staking niet ter sprake komt in het gekende werk van K. VAN ISACKER, *De Antwerpse dokwerker 1830-1940*, Antwerpen, 1963, noch in de recente studie over de Antwerpse socialistische vakbondsfederatie van collega G. VAN GOETHEM, *Wording en strijd van het socialistisch vakverbond van Antwerpen*, Antwerpen, 1994.

Bij het overladen van de wapens van spoor naar schip was 'toevallig' (?) een kist opengebroken, waarop spoor- en havenarbeiders in staking gingen.

De reeds genoemde Leo Frenssen – de man die bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 met zijn zogenaamd ‘technocratische lijst’ furore zou maken in Antwerpen – was duidelijk een spilfiguur in de Antwerpse communistische groep anno 1920, en hij was bovendien de verpersoonlijking van de band tussen de groep Clarté en de communisten. Vermoedelijk was hij ook een goede kennis van Herman Van den Reeck.

De uiteindelijke ‘breuk’ tussen communisten en Clarteïsten in Antwerpen deed zich overigens niet zo plots, radicaal en algemeen voor als we soms wel lezen.²⁹ Daarom is een kleine parenthese hier wel op haar plaats.

In *De Internationale* van 29 mei 1920 werd gemeld dat op 20 mei de Antwerpse tak van Clarté was gesupprimeerd. De leden werden gevraagd toe te treden tot de KP, maar, schreef men verder: “*Degenen die wenschen in de Clarté organisatie te blijven, kunnen zich overdragen op de Brusselse Clarté-groep.*” Het leek dus wel een scheiding met onderlinge toestemming.

Op 20 mei 1920 verscheen dan het eerste nummer van het nieuwe Clarté-tijdschrift *Opstanding*. Een kleine doorlichting van het eerste nummer is interessant om de ondanks alles aanwezig blijvende gedachtenverwantschap van beide groepen te illustreren. We krijgen er reclame voor de Sovjet-vriendelijke brochures van *fellow-traveller* Arthur Ransome (*6 weken in Rusland*) en van de Nederlander Seebald Rutgers (*Uit Sovjet-Rusland*), een man die tijdens de burgeroorlog – na vele omzwervingen – in Rusland was terechtgekomen en later een communistische kolonie in Siberië zou opzetten.³⁰ Een zekere “*Zentra*” belichtte in hetzelfde nummer de goede relaties tussen Clarté en Lenin en schreef over de ‘breuk’ volgende veelbetekenende zin: “*Trouwens ... vrije en onafhankelijke geesten kunnen zich vooralsnog niet thuis voelen in veel kommunistische groepen, niet wegens de weinige ontwikkeling van de volgelingen maar wegens de onverdraagzaamheid van de*

29. Bijvoorbeeld bij M. SERTYN, Avondlandstemming bij de jonge avant-garde in Vlaanderen na 1918: inspiratiebron voor purito-flaminganten en marginale wereldverbeteraars, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 5, 1974, nr. 3-4, pp. 547 e.v.

30. Zie over Seebald Rutgers H. OLINK, *De vermoorde droom, drie Nederlandse idealisten in Sovjet-Rusland*, Amsterdam, 1993.

Over het derde congres van de Komintern in 1921 zei Rutgers overigens dat het slecht gesteld was met het communisme: “*de geest is dood*” was zijn commentaar. Het is een illustratie van de ‘omslag’ in mentaliteit in de communistische beweging in de jaren 1920 en 1921.

leiders.” Verder kon men in *Opstanding* een artikel lezen over communisme en Vlaamse Beweging, gezien vanuit het standpunt van een Nederlandse communist.³¹

Het meest opvallend is de reclame die in *Opstanding* wordt gemaakt voor de brochure *Parlement of sovjets*, “zeer klaar geschreven en geschikt voor de propaganda.”

Die brochure was van de hand van Frenssen – nochtans een gekend communist – en werd uitgegeven door de Vlaamsche groep Clarté, met adres Diepestraat 172, Antwerpen, de woonst van A. Borgers (°1897-†1927), één der medewerkers van *De Internationale* die ook later in Antwerpen *De Roode Vaan* zou verkopen.³²

Het geschrift van Frenssen is een klassieke zij het elementaire uiteenzetting (met schema!) van het radenstelsel, een apologie die eindigt – trouw aan de gauchistische geestesgesteldheid – met de uitroep: “Weg met het parlementaire geknoei! Leve de arbeidersraden!” De auteur sympathiseerde duidelijk met de Sovjet-Republiek, al beseftte ook hij “dat de ideale staat er nog niet is.” “Kameraden, laat u niet om den tuin leiden door de tendentieuze berichten der kapitalistische inlichtingsdiensten over de zoogezegde warboel in Rusland, over de gruwelen door de bolsjewieken bedreven”, schrijft hij verder, “Laat het voorbeeld onzer Russische kameraden ons sterken, ons doordringen van de geestdrift die het ginds gewekt heeft.”

Het feit dat het Clarté-blad eind mei 1920 nog zo openlijk propaganda maakt voor een duidelijk pro-bolsjewistische brochure geschreven door een bekende communistische militant lijkt me erop te wijzen dat we eerder van een schemerzone dan van een breukvlak tussen communisten en Clarteïsten kunnen spreken.

Het lijkt me dat de verschillende ingesteldheid van communisten en Clarteïsten kan worden teruggevoerd op een verschil in sociale mentaliteit tussen aan de ene kant die merkwaardig autodidacte geschoolde arbeiders die de communistische kern vormen (de “*organische intellectuelen*” in het Gramsciaanse jargon) en aan de andere kant de zuivere intellectuelen als Van den Reeck, maar ook Paul Kenis,

31. Op het standpunt van de KP “Vlaamsche Federatie” inzake de Vlaamse Beweging en strijd kunnen we hier niet ingaan. We verwijzen naar de (oudere) bijdrage van J. DEBROUWERE, *Debrouwere, August, [...]*, en de nog niet gepubliceerde studie die dr. R. VAN DOORSLAER en dr. J. GOTOVITCH mij bereidwillig ter beschikking stelden: *De communisten en de nationale kwestie in België (1921-1945)*. Deze studie was hun bijdrage voor een recent colloquium van het Studie- en Navorsingscentrum van de Tweede Wereldoorlog en vormt de basis voor hun lemma terzake in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*.

32. Over A. Borgers zie M. SERTYN, *Avondlandstemming [...]*, p. 569.

Daan Boens en anderen. Het valt mij trouwens op dat mensen als Boens en Kenis later de weg vinden naar de sociaal-democratie. Misschien werd ook de kwestie van de groeiende ‘partijdiscipline’ anders aanvoeld door geschoolde arbeiders dan door intellectuelen: op 16 juni 1920 aanvaardde het derde ‘congres’ van de KP-“Vlaamsche federatie” immers de fameuze “21 punten van Moskou”, de strenge voorwaarden tot toetreding tot de Komintern die de zogenaamde ‘bolsjewisering’ zouden inluiden.

Alleszins bleven er dus nog een aantal persoonlijke banden tussen communisten en Clarteïsten bestaan. Er mag trouwens ook op gewezen worden dat een hechte strijdmakker van Van den Reeck, Jef De Combe, op een blauwe maandag de eerste hoofdredacteur was geweest van *De Internationale*, maar hij had reeds na één nummer bedankt voor die eer.³³ De Combe was de man die naast Van den Reeck stond toen die werd neergeschoten. Een andere goede kennis van Van den Reeck, Firmin Mortier, was ook in Clarté én *De Internationale* actief, maar hij werd in juni 1920 wegens zijn activistische activiteiten tijdens de oorlog aangehouden en veroordeeld tot zeven maanden gevangenis.³⁴

Maar Frenssen lijkt me in deze reconstructie van de relatie tussen Antwerpse communisten en Clarteïsten de voornaamste ‘bemiddelende’ figuur. Hij was overigens de enige ‘arbeider’ die lid was van Clarté, hij was ook lid van de Internatio-

33. Jozef De Combe, goudsmid, uitgever van *Staatsgevaarlijk* (september-oktober 1919). Later werd hij één van de drijvende krachten van de Vlaamse Toeristenbond (VTB) en de Vlaamse Jeugdherbergcentrale, maar engageerde zich niet meer politiek. Zie de bijdrage van V. VANDENBERGHE, *Combe, Jozef De*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 1, pp. 314-315, waarin zijn hoofdredacteerschap van dat eerste nummer van de internationale overigens niet vermeld wordt. Beroepshalve kan men hem dus typeren als behorend tot de ‘arbeidersaristocratie’, de categorie die Lenin verantwoordelijk achtte voor het reformisme en de verburgerlijking van de sociaal-democratische arbeidersbeweging.

34. Dit aspect van het engagement van de journalist Firmin Mortier komt niet aan bod in de bijdrage van E. WILLEKENS, *Mortier, Firmin*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 2, Tiel-Amsterdam, 1975, p. 983.

In *De Internationale* tussen 6 december 1919 en 24 april 1920 vindt men regelmatig artikels van Firmin Mortier. Op 19 februari 1920 behoort hij samen met A. Borgers, Leo Frenssen en August Debrouwere tot de sprekers op een communistische meeting; op 13 maart 1920 spreekt hij samen met Debrouwere naar aanleiding van een herdenking van de Parijse Commune. Op 17 april 1920 houdt hij in *De Internationale* een hartstochtelijk pleidooi voor de vrijlating van Herman Vos, Anton Jacobs, August Borms, Martin Rudelsheim, Lode Craeybeckx en van Jef Van Exterghem: “als in Vlaanderen de leus zal klinken: Borms vrij, Jacob, Vos, Rudelsheim vrij, Jef Van Exterghem vrij, al de politieke gevangenen vrij, dan moeten de communisten doelbewust op de eerste rangen staan, zuivere revolutionairen als we zijn”, schrijft Mortier. In het nummer van *De Internationale* van 24 april 1920 schrijft hij een artikel over de Vlaamse Beweging.

nale Antimilitaristische Vereniging (IAMV), waarvoor hij in april 1920 een voordracht hield over “*lijdelijk verzet*” – meeting die in *De Internationale* wordt aangekondigd. Hij moet Van den Reeck allicht gekend hebben, zowel via de IAMV als via Clarté.

Frenssen was overigens ook opvallend aanwezig op de begrafenis van Van den Reeck, enkele passen achter de officiële socialistische delegatie met Camille Huysmans en Willem Eekelers. Letterlijk “*in de marge*” dus, schrijft zijn naamgenoot en biograaf.³⁵

Toch was Frenssen merkwaardig genoeg geen spreker op de herdenkingsmeeting die de communisten inrichtten op 19 juli in de zaal Wesenbeke, twee dagen na de begrafenis. Die meeting trok een bomvolle zaal. Debrouwere sprak er, naast ondermeer Van Gesteren en Van Bockel. De communisten trokken duidelijk de lijkwade naar zich toe. De sprekers hadden het “*in naam der kommunistische jeugdbeweging*” over “*onzen vermoorde medestrijder*”. “*Van den Reeck was kommunist,*” werd er gesteld, “*hij was geen frontier, geen sociaal-patriot,*” “*hij stierf met het portret van Van Exterghem op het hoofddekse,*” én “*hij riep wel leve Lenin en Trotsky, niet leve Huysmans of Borginon,*” nog aldus de sprekers. De meeting droeg trouwens als onderwerp: “*de moord op Van den Reeck, lid van de Kommunistische partij.*” “*De burgerpartijen buiten deze moord uit, minder uit sympathie voor Van den Reeck als uit politiek belang,*” zegden de communistische sprekers, zijn dood werd “*door frontiers en sociaal-patriotten uitgebuit om bij de gemeentekiezingen zetels te veroveren*” ... alsof de communisten zelf niet bezig waren met het tragische gebeuren te exploiteren. Er werd een omhaling gedaan voor een monument voor Van den Reeck, en een motie werd aangenomen “*om het ideaal van onzen makker, het kommunisme*” verder uit te dragen. En – steeds volgens het verslag in *De Internationale* – de vergadering zou uiteengegaan zijn “*geestdriftig de Vlaamsche leeuw en de Internationale zingende.*” Maar volgens andere bronnen was die “*eenstemmigheid*” bij het zingen van de composities van Karel Miry en Pierre-Chrétien De Geyter minder groot: de Vlaamse Leeuw zou op zeker ogenblik zelfs aangeheven zijn als protest tegen de uitlatingen op de sprekertribune ...³⁶

35. H. FRENSSEN, *Leo Frenssen 1880-1946, een marginaal politicus tussen de twee wereldoorlogen*, RUGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1975, p. 46. In bijlage geeft deze verhandeling een kopie van de brochure *Parlement of Sovjets*.

36. Zie een brief van 23 juli 1920 van een zekere JVL aan een zekere “Karel”. Een overgeschreven kopie van de brief bevindt zich in het archief van de Antwerpse communist Jaak Withages (AMSAB-Centrum Louis Major, Antwerpen) die materiaal verzamelde over het vroege Antwerpse communisme en o.m. Jef Van Exterghem. We vermoeden dat hij de brief in het stadsarchief op het spoor kwam (zijn notitie draagt de aanduiding S.A. in de rechterbovenrand, maar verder geen

Mentaliteit en marginaliteit: een poging tot reconstructie van de communistische geestesgesteldheid

Jammer is dat de Antwerpse communisten van het ‘jaar III van de Russische revolutie’ ons geen autobiografische documenten hebben nagelaten. Met de prosopografie van de vroegcommunistische generatie in Vlaanderen is het trouwens ook droevig gesteld, behoudens een levensbeschrijving van Leo Frenssen.

Maar een aantal herinneringsgeschriften van buitenlandse communisten die zich omstreeks die tijd engageerden geven toch een aantal aanduidingen over de communistische mentaliteit in die dagen en kunnen mits enige verbeelding ook naar Vlaanderen worden getransponeerd.

Een eerste gemeenschappelijk kenmerk van die communistische pioniersgeneratie was hun revolutionair ongeduld, de ‘dadendrang’ die we reeds vermeldden.

Opvallend is ook het quasi-religieuze woordgebruik in die mémoires en de navenante sfeer die eruit ademt. Het sluit aan bij de beschrijving – in religieuze metaforen – die Hobsbawm ons geeft van de communisten. Hij vergelijkt hen met de eerste christenen. Het communistische geloof “*in de grote, apocalyptische omwenteling die alle kwaad zou verdrijven*” is volgens hem verwant aan het geloof dat voor 1914 de socialistische militanten had begeesterd: het geloof in “*de grote klare dag*” de grote *Kladderadatsch*, een soort revolutionaire *Doomsday*, men zou zich kunnen uitputten in omschrijvingen. “*Het marxisme,*” schrijft Hobsbawm, “*bood deze hoopvolle toekomstverwachtingen de garantie van de wetenschap en de historische onvermijdelijkheid.*” Maar nu was er meer: “*De Oktoberrevolutie bood het bewijs dat de grote verandering begonnen was.*”³⁷

Ook andere historici kwamen tot soortgelijke conclusies. Moskou verving Parijs als centrum van “*messiaans radicalisme*”, schrijft Modris Eksteins.³⁸ Stéphane Courtois en Marc Lazar beschrijven in een recente geschiedenis van de Franse KP

archivalische referentie). Over het archief van Withages, zie bespreking door collega M. VERMANDERE, in: *AMSAB-Tijdingen*, jg. 10, 1993, nr. 21, p. 25. Zij verzorgde ook de overzichtslijst van het archief.

37. E. HOBBSAWM, *Een eeuw [...]*, p. 93. Wat het vooroorlogse socialistische ‘geloof’ betreft, werd – voor België – baanbrekend werk verricht door AMSAB-collega P. VERBRUGGEN, *Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme. Een bijdrage tot de geschiedenis van de arbeiderscultuur*, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, jg. 17, 1991, nr. 4, pp. 414-433.

38. M. EKSTEINS, *Lenteriten [...]*, p. 60.

de generatie intellectuelen die dweepten met de Russische Revolutie (en die een rol zullen spelen in de voorbereiding van het SFIO-congres te Tours in 1921, het stichtingscongres van de Parti Communiste français): “*Certains – Barbusse, Vaillant-Couturier, Lefebvre, Souvarine, Pierre Pascal à Moscou, on pourra plus tard y rattacher Aragon – sont de jeunes intellectuels bourgeois, imprégnés de religiosité, voire mystiques, traumatisés par les combats, les tranchées, les morts [...]. D’autres, comme Loriot et Rappoport, ont toujours entretenu une vision messianique de la révolution.*”³⁹

Aan het wetenschappelijk lijkende en rationeel-modernistische discours van het communisme zat inderdaad duidelijk een sfeer van quasi-religiositeit. De Spaanse communistische leider Santiago Carillo heeft dit zeer duidelijk aangegeven: “*Wij communisten werden geboren en groeiden op onder omstandigheden van strijd en vervolging die alleen vergeleken kunnen worden met wat door de eerste christenen werd ervaren. Het lijden dat door onze partijen werd verdragen ... heeft in onze rijen een mengeling doen ontstaan van wetenschappelijk socialisme en een soort mystiek op basis van opoffering en voorbeschikking. Wij hebben een soort nieuwe kerk gebouwd met onze martelaars en profeten ... Moskou, waar onze dromen werkelijkheid begonnen te worden, was lange tijd een soort Rome voor ons. Wij spraken over de Grote Oktober Revolutie alsof het ons kerstfeest was. Dit was onze kindertijd ...*” “*Het wetenschappelijke socialisme,*” zo betoogt Carillo, “*behiel steeds facetten van het ware geloof en de mystiek van de predestinatie*”.⁴⁰

Piet Vermeulen, die zich als jongeling kortstondig voor het communisme engageerde, zag de Russische Revolutie als “*de grote openbaring*”, zo vertelt hij in de mémoires van zijn ‘gulzig leven’. De lectuur van John Reeds verslag “*Over de tien dagen die de wereld schokten*” betekende voor hem “*het opkomen van een nieuwe wereld.*” Zijn ‘goeroe’ was War Van Overstraeten, een “*uitgelezen wijsgeer*” noemt hij hem. Die zou hem na zijn terugkeer van het enthousiaste Kominterncongres van 1920, tijdens lange wandelingen in het Zoniënwoud, initiëren in de nieuwe heilsleer.⁴¹

Ook vader Van het Reve heeft het over zijn geestesgenoten als “*het type van de ware gelovigen*”, het soort “*revolutionaire geestdrijvers*” die men volgens hem nog het best kan vergelijken met “*religieuze fanatici uit vroeger tijden*”.⁴² Het latere slachtoffer

39. S. COURTOIS en M. LAZAR, *Histoire du Parti communiste français*, Paris, 1995, p. 53.

40. Het is een citaat waarmee G. VERRIPS zijn recente geschiedenis van de CPN begint. Zie: *Dwars, duivels en dromend. de geschiedenis van de CPN 1938-1991*, Amsterdam, 1995. Op pp. 3-5 geeft hij een korte synthese van de beginjaren van de CPN.

41. P. VERMEULEN, *Een gulzig leven [...]*, pp. 16-18.

42. G.J.M. VAN HET REVE, *Mijn rode jaren [...]*, p. 147.

van bruine én rode concentratiekampen, de Duitse communiste Margarethe Buber-Neumann die in 1920 vanuit de Aktivistische Jugend overstapte naar de Duitse communistische partij (KPD), heeft het in haar autobiografie over het *“absolute geloof in de vooruitgang”* dat voor de communisten de quintessens was van een *“aardse godsdienst”*.⁴³

Jacques De Kadt, later door zijn gewezen communistische medestanders uitgescholden voor *“rechtse sociaal-democraat”* engageerde zich omstreeks die tijd in de Nederlandse communistische partij (CPN). Ook hij voelde *“iets religieus, in vage pantheïstische zin in die dagen,”* schrijft hij, een soort *“gottlose mystiek [sic].”*⁴⁴ Zijn kennismaking met het communisme verliep onder meer via een brochure van Herman Gorter, *De wereldrevolutie*, een geschrift dat ook bij ons in 1920 ruim werd verspreid.⁴⁵

De synopsis die hij geeft van het geschrift van Gorter, vat – zij het met een sarcastisch tintje – het communistische wereldbeeld anno 1920 goed samen. Het was *“een mengsel van wereld- en werkelijkheidsvreemde schemas en halfpoëtische rethoriek, dat wilde bewijzen hoe een wereld van misdadigers – de kapitalisten en hun aanhang – en verraders – de sociaal-democraten, plotseling zou ‘omslaan’ tot een wereld waarin alle idealen van alle grote en nobele geesten (van Plato tot en met Shelley) haar verwezenlijking zou vinden. Dat wonder zou verricht worden door de ‘arbeidersklasse’ die tot dusver de aanhang van de misdadigers en de verraders had geleverd, maar die, bezield door het ‘revolutionair-marxisme’, opeens het juiste inzicht zou tonen en de heldhaftigheid en offervaardigheid aan den dag zou leggen, nodig voor het tot stand brengen van een nieuwe wereld”*. *“Dit was geen politiek, dit was de ‘Openbaring van Johannes’, overgebracht naar het begin van de twintigste eeuw en vertaald in een soort van marxistisch jargon, dat me, bij gebrek aan kennis van het*

43. M. BUBER-NEUMANN, *Gevangene van Stalin en Hitler. Een vrouw tussen rode en bruine terreur*, Haarlem, 1979, p. 10.

44. J. DE KADT, *Uit mijn communistentijd*, Amsterdam, 1965, p. 91.

45. J.J. BOS, *De wereldrevolutie*, Amsterdam, 1920 was de achtste brochure in een reeks van tien, die Herman Gorter in datzelfde jaar zou publiceren, maar die eigenlijk een herwerking waren van artikels en teksten die hij voor de Eerste Wereldoorlog als militant van de marxistische splinter van de sociaal-democratische arbeiderspartij (SDAP), de SDP of sociaal-democratische partij, had geschreven. Uit die SDP ontstond de CPN. Gorter kon het ‘splinteren’ niet laten en trad later toe tot de radencommunistische arbeiderspartij (KAPN) in Nederland.

De brochures van Gorter treffen we ook aan in de oude socialistische bibliotheekbestanden in Vlaanderen die hun weg vonden naar het AMSAB, zodat we mogen veronderstellen dat ze ook in Vlaanderen ruim verspreid waren.

marxisme, voor het grootste deel ook nog onverstaanbaar en onbegrijpelijk was,” besluit De Kadt.⁴⁶

Die quasi-religieuze mentaliteit ging overigens hand in hand met een overvloed aan sentiment en gevoel, zoniet romantiek. Zelfs de wat nuchtere De Kadt werd overmand door het gevoel *“dat het onwaardig was terzijde te staan en het menselijk avontuur te bestuderen en gade te slaan, maar dat ik mezelf moest binden aan de kleine minderheid die zich al in de strijd had geworpen.”*

Een smachtend ‘revolutionair’ sonnet dat hij in die dagen schrijft geeft dat gevoel perfect weer:

*“O hoe verlangt mijn ziel die strijd te strijden,
waarin de droom en daad te samen vloeien,
hoe zou ik naar die toekomst willen schrijden,
waarvan ik reeds het morgenrood zag gloeien,
maar in ‘t moeras van deze grauwe tijden,
voel ‘k mij verzinken voor ik nog kon groeien.”*⁴⁷

De oudere De Kadt vond zelf dat dit een uiting was van wat hij noemt een *“late en vertraagde puberteit”*⁴⁸, maar in 1919-1920 wordt hij voortdurend heen en weer geslingerd tussen niet alleen droom en daad, maar vooral rede en sentiment.

46. J. DE KADT, *Uit mijn communistentijd [...]*, p. 84.

Een samenvatting van het communistische programma van die jaren werd ook door Ernest Bogaerts, militant van de Gentse communistische kern in die jaren, aldus in zijn eigen woorden opgetekend, in een niet gepubliceerde roman, *Het credo der paria's* die hij in 1935 onder pseudoniem Ernest Bergota schreef (p. 58), en waarvan het origineel zich door toedoen van Chantal De Smet in het AMSAB bevindt: *“de eene [opvatting: de marxistische, zimmerwaldiaanse] wilde den klassenstrijd zelfstandig voeren, alleen op de macht der georganiseerde arbeiders rekenende en de vergroting van deze macht als haar hoofddoel beschouwende, uitgaande van de gedachten dat de economische toestanden zich wijzigen en het daarenboven de produktietechniek is die, in laatsten aanleg, deze wijzigingen in den geest der individuen opdringt; aldus den grondslag van het historisch materialisme”*. *“Aldus geloofden de jongens uit Vlaanderen”*, besluit Bergota/Bogaerts, *“in hun onbegrensde hoop dat die aanknooppingspunten tot een machtige eenheid konden herleid worden”*. Overigens bevestigt die interessante – zij het Gentse – bron hetgeen hierboven werd gezegd met betrekking tot de religieuze sfeer waarin het communistische engagement baadde. De held van Bogaerts roman zegt ondermeer: *“er zijn ten allen tijde toch nog grotere martelaars geweest dien zich offerden voor ‘t volk en door ‘t volk zelve werden doodgeslagen. Bezie Christus aan zijn kruis daar (!) hangen, hij is er een stichtend voorbeeld van.”*

47. J. DE KADT, *Uit mijn communistentijd [...]*, pp. 86-87. Aan zijn gedicht ontleende ik de titel van mijn bijdrage.

48. Een illustratie van de adolescentie-these die Jan Art elders in dit colloquiumnummer poneert, cf. pp. 71 e.v.

“Zo was ik toen ... half opgewonden en geestdriftig warhoofd, half bewonderaar van een koel en analytisch, naar de werkelijkheid strevend marxisme.” Terloops toont hij ook zijn belangstelling voor wat hij noemt de *“artistieke meelopers van de revolutie”* (futuristen, kubisten, expressionisten, en dadaïsten), al vond hij de suggestie van deze laatsten om de schilderijen van Rembrandt in brand te steken en er spiegel-eieren op te bakken toch maar niks. Het was hem allemaal wat te anarchistisch, en vergeleken met die cultuur-chaoten waren de communisten dan weer de redelijkheid zelve.⁴⁹

Geloof en hoop, rede en berekening gaan samen in de communistische mentaliteit, zeker in die jaren.

Karl R. Popper heeft in zijn autobiografie die wetenschappelijke religie van de revolutionaire predestinatie in één zin samengebond. Het communisme noemt hij een geloof dat belooft een betere wereld te zullen bouwen gebaseerd op de zelfgeproclameerde kennis van de ontwikkelingswetten van de geschiedenis. Het *leitmotiv* van het marxistische communisme was volgens hem: *“Help mee het onvermijdelijke tot stand te brengen.”* Dat inzicht zou hem enkele jaren studie kosten, maar de aanzet voor die kritische bezinning ligt in een tragische jeugdervaring, als sympathisant van het communisme. Ook Popper werd in de Weense rode lente van 1919 tot het communisme bekeerd, en hij beschouwde zich een drietal maanden als communist. De desillusie kwam, kort voor hij zeventien jaar werd, toen enkele jonge socialistische arbeiders, aangezet door communisten, neergeschoten werden bij een bestorming van het Weense politiebureau. Het gebeuren vervulde hem met afschuw, want hij vond het verschrikkelijk *“[...] een soort van kennis te claimen die je verplicht het leven van anderen in de waagschaal te stellen voor een kritiekloos aanvaard dogma, voor een droom die weleens niet realiseerbaar zou blijken te zijn.”*⁵⁰

49. Een mooie illustratie van die revolutionaire warhoofdigheid geeft A. ROMEIN-VERSCHOOR ons in haar herinneringen *Omzien in verwondering*, Amsterdam, 1979, dl. 1, p. 207. De Romeins – Annie en Jan – behoorden ook tot de eerste generatie Nederlandse communisten. Jan Romein, de latere ‘nuchter-theoretische’ historicus, dreef in die jaren van het ene intellectuele project naar het andere: begon een brievenroman, bestudeerde kerkgeschiedenis, schreef gedichten ... Annie Romein-Verschoor geeft trouwens een goede beschrijving van de communistische zinsbegoocheling, het irrealistische zelfbeeld van de beweging in die jaren. Zij bedreven een soort *“socialistisch realisme”*, toegepast op de politieke actie: *“zoals de russische romanschrijvers er naar streefden een reëel beeld te ontwerpen van een werkelijkheid zoals die zou moeten zijn, ontwierpen de partijen [...] een schijnbaar praktisch schema van activiteiten, dat alleen maar aangaf hoe het zou moeten zijn.”*

50. K.R. POPPER, *Autobiografie*, Antwerpen, 1978, pp. 40-48.

Rudi Van Doorslaer heeft in een interessante bijdrage over de toepassing van de mentaliteitsgeschiedenis op de geschiedenis van de (communistiche) arbeidersbeweging ook deze quasi-religieuze mentale kentering geconstateerd en er een mogelijke verklaring voor aangebracht. Hij ziet de Eerste Wereldoorlog als een contrapunt bij het antimythische en seculariserend wetenschapsideaal dat zo typisch was voor de positivistische negentiende eeuw. De Eerste Wereldoorlog bracht een schok teweeg in dit lineaire vooruitgangdenken. Dit zou volgens de auteur kunnen “*verklaren waarom de irrationaliteit van de communistische utopie in deze eeuw een zo belangrijke rol heeft gespeeld.*” Die vaststelling doet hij überhaupt bij de communistische militanten van geïmmigreerde Joodse origine (uit Oost-Europa) bij wie de cultuurschok van de migratie naar een vreemd land wordt gedubbeld door de passage uit een landelijke en pre-industriële naar een industriële maatschappij. “*In een gedesacraliseerde omgeving verving het politiek utopisch denken het bijgeloof en de mythe. Vanuit psychologisch standpunt bleef de utopie dezelfde functionaliteit behouden: het was een overlevingselement voor de geest dat voor de nodige stabiliteit en vertrouwen moest zorgen in de confrontatie met een bedreigende werkelijkheid*”, besluit Van Doorslaer.⁵¹

Een bijkomend mentaal kenmerk van het communisme was het gevoel (bij de militanten) te behoren tot een nieuwe elite. Hobsbawm noemt de bolsjewistische partijen een sociologische vernieuwing van onze eeuw, te vergelijken met de instelling van de kloosterorden in de Middeleeuwen.⁵² Het idee te behoren tot die elite van “*soldaten van de revolutie*” (“*doden met verlof*” noemde de in Beieren gesneuvelde Russische communist Leviné hen⁵³), de padvindsters naar de nieuwe tijd, oefende volgens Hobsbawm een sterke aantrekkingskracht uit op vooral de jonge leden van de oude elites, die zich in onevenredig grote aantallen bij de communistische partijen aanmelden.⁵⁴

Die voorhoedementaliteit compenseerde trouwens de werkelijkheid van het behoren tot een marginale – zonet geminachte en vervolgte – minderheid. José Gotovitch heeft in zijn opus magnum *Du rouge au tricolore* gewezen op die belangrijke mentaal-psychologische kentering: “*son sentiment de minorisation se résorbe dans la fierté de constituer – aussi isolé soit-il dans son milieu – l’avant-garde de*

51. R. VAN DOORSLAER, *Enkele ideeën [...]*, pp. 13-14.

52. E. HOBBSAWM, *Een eeuw [...]*, p. 97.

53. E. HOBBSAWM, *Een eeuw [...]*, p. 93.

54. E. HOBBSAWM, *Een eeuw [...]*, p. 98.

l'immense armée du socialisme, l'Internationale et l'URSS. "Toute analyse qui ne prendrait pas en compte cette composante psychologique demeurerait partielle", besluit hij.⁵⁵

De communisten hadden een soort Prometheus-complex, en men zou die revolutionaire alternatieve religie evengoed 'prometheïsme' kunnen noemen. Zelfs wanneer de communisten revolutionairen waren in niet-revolutionaire situaties (een omschrijving van Hobsbawm voor de anarchisten vóór de Eerste Wereldoorlog⁵⁶), of "*werkelozen in een wereldpartij*" (Ger Verrips), dan nog beschouwen ze zich als de behoeders van het kleine vlammetje waaruit ooit een revolutionaire wereldbrand zou ontstaan. En dat gaf hen in gewone (niet-revolutionaire) tijden iets 'gekwelds', zoals de antiheld Prometheus/Lampernisse in Jean Rays magisch-realistische roman *Malpertuis*.

De communistische mentaliteit was overigens schatplichtig aan de sociaal-democratische tegencultuur van voor de Eerste Wereldoorlog. Vele van de mentaal-psychologische attitudes die we hierboven hebben aangehaald vindt men immers ook bij socialistische militanten voor 1914.

Maar men moet twee belangrijke verschillen aanduiden.

1. Het klassieke sociaal-democratische geloof stoelde op een 'revolutionair attentisme', het passief afwachten van een revolutionaire *Kladderadatsch* die noodzakelijkerwijze ten gevolge van *Krise, Krieg oder Katastrofe* zou uitbarsten. De communisten gingen echter het revolutionaire activisme, de subjectieve factor beklemtonen.

2. De 'toekomstmaatschappij', het socialistische paradijs, lag voor de sociaal-democraten ergens ver in de tijd. Een land, een ruimte waar hun idealen waren verwezenlijkt konden ze niet aanduiden. Voor zover zij een 'concrete utopie' koesterden, was het een kleinschalige: de 'wereld' rond één volkshuis ("*le monde socialiste gantois*" bijvoorbeeld), of in het beste geval "*le socialisme dans un seul village*" (Jean Puissant). De communisten hadden wel hun paradijs op aarde, al was het dan een 'ver paradijs'. Daarrond weefden ze de constructieve mythe van de arme, hongerende Sovjet-Republiek die vocht tegen alle duivelse krachten op aarde, maar *trutz Alledem* het revolutionair experiment trachtte door te voeren. Zij keken hoopvol naar het Oosten, naar het Morgenland, waar de kruiser Aurora

55. J. GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore: les communistes belges de 1939 à 1944*, Bruxelles, 1992, p. 33.

56. Geciteerd door J. MOULAERT, *Rood en zwart, de anarchistische beweging in België 1880-1914*, Leuven, 1995, p. 432. De omschrijving komt uit E. HOBBSAWM, *Primitive rebels. Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, Manchester, 1959, zijn studie over het fenomeen van het 'sociale banditisme'.

(De Dageraad) het symbolische startschot had gegeven voor de opbouw van de socialistische wereldrepubliek. (De ironie van de geschiedenis wil dat het in werkelijkheid een losse flodder was.)⁵⁷

Besluit

Al kunnen we Van den Rееck slechts als een gevoelsmatig *fellow-traveller* van dat communisme anno 1920 beschouwen, en niet als een echt ‘partijlid’, toch denk ik dat die sympathie zeer plausibel is, gezien de context: het specifieke moment waarop en het concrete milieu waarin hij die sympathie beleefde. Bovendien beantwoorden een aantal trekken van de communistische mentaliteit – de dadendrang, de alternatief-religieuze sfeer, de voorhoedementaliteit – duidelijk aan zijn radicaal profiel.

Dat hoeft uiteraard niet te impliceren dat die sympathie blijvend zou zijn geweest, ware hij blijven leven. Het is natuurlijk slechts hypothetische geschiedsschrijving, maar men kan zich bijvoorbeeld afvragen hoe deze jonge progressieve (Vlaamse) patriot zou gereageerd hebben op de verkrachting van de sociaal-democratische republiek Georgië door het Rode Leger in 1921, een zaak die onder anderen Huysmans zich sterk zou aantrekken.⁵⁸

Het is ook best mogelijk, steeds in een louter hypothetische gedachtengang, dat Van den Rееck een politiek traject zou gevolgd hebben zoals zijn vriend en idool Lode Craeybeckx, die na zijn gevangenschap als activist in de sociaal-democratie terecht kwam. Het is mogelijk dat hij het traject van zijn medestander in Clarté, Firmin Mortier, zou hebben gevolgd: deze was in juni 1920 duidelijk nog wel een communist én medewerker aan *De Internationale*, maar hij zou na zijn celstraf in de Frontpartij terecht komen, om uiteindelijk in 1934 naar de Belgische Werkliedenpartij over te stappen. De overgang van Clarteïsten naar de sociaal-democratie was overigens niet zo uitzonderlijk: de voorbeelden van Paul Kenis, Daan Boens en Gust De Muynck geven dit aan ...

57. Een halve eeuw na de Oktoberrevolutie schreef men nog in het theoretische tijdschrift van de Vlaamse KP: “de kruiser *Aurora* shoot, nu vijftig jaar geleden, de oude wereld aan flarden en luidde daarmee de nieuwe maatschappij in. *Aurora, de dageraad.*”, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 2, 1967, nr. 4, p. 161.

58. R. MACDONALD, E. VANDERVELDE, L. DE BROUCKERE, C. HUYSMANS e.a., *L’Internationale socialiste et la Géorgie*, Paris, 1921.

Maar dit is slechts een (niet-verifieerbare) hypothese, en ik wil hiermee geenszins de lijkwade van Van den Reeck naar het sociaal-democratische kamp slepen. Zijn tragische levensverhaal behoort enkel tot de geschiedenis, en moet niet in een eng-partijdige zin worden geduid.

Misschien werd het mooiste, eerlijkste en eenvoudigste eerbetoon hem gebracht de dag na zijn dood, in de Antwerpse volkswijken, waar ten teken van rouw de vlaggen halfstok werden gehangen. “*Rode vlaggen, broederlijk naast Vlaamse leeuwenvlaggen en ... zelfs Belgische driekleuren*”, schrijft J. Van Neervoord in een contemporaine brochure.⁵⁹

Gewone, menselijke sympathie met het slachtoffer van een tragisch gebeuren overstijgt immers nationale en ideologische grenzen ...

DR. GUY VANSCHOENBEEK,
ARCHIEF EN MUSEUM VAN DE SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING,
BAGATTENSTRAAT 174, B-9000 GENT

59. J. VAN NEERVOORD, *Rond de Guldensporenviering te Antwerpen in 1920*, Antwerpen, 1920, p. 16. Met dank aan collega Luc Peiren die me uit zijn persoonlijke collectie een exemplaar van dit interessante tijdsdocument liet inkijken.

Jan Debrouwere snijdt de kwestie aan van de inspiratiebronnen van Herman Van den Reeck en de anti-burgerlijke strekking binnen de Vlaamse Beweging. Hij acht het overduidelijk dat er een invloed uitging van de Vlaamse realiteit van het moment, de oorlog, de Frontbeweging, de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging tot een massabeweging en de grote Europese tendenzen, waaronder de Oktoberrevolutie. De communistische omwenteling in Rusland liet in gans Europa sporen na. Ze was op dat moment nog niet geconsolideerd; het gezag van Lenin was toen nog onbestaande. In Vlaanderen was Marx nog een grote onbekende, dit in tegenstelling tot in Nederland. De Communistische Partij Holland met de groep van Henriëtte Roland Holst, David J. Wijnkoop en Herman Gorter waren beslagen marxisten, die overigens zwaar in de polemiek gingen met Lenin. Ook in Duitsland was het marxisme gekend. De SPD, zwaar aangeslagen door haar onvermogen de Eerste Wereldoorlog te voorkomen en door de Duitse nederlaag, beriep zich in sterke mate op het marxisme. In België daarentegen zou enkel Edmond Van Beveren de naam marxist waardig zijn geweest. In het Franstalige landsgedeelte steunden de socialisten niet op het ideeëngoed van Marx, dan wel op dat van Blancqui, Bakoenin enz. Volgens Debrouwere was de voornaamste anti-burgerlijke inspiratiebron van Van den Reeck buiten de Vlaamse concrete situatie het anti-oorlogsprogressisme van Henri Barbusse. Barbusse liet in zijn anti-oorlogsroman *Le Feu* de schuldvraag achterwege. Hij lanceerde middels het boek een anti-oorlogsstemming die zich onder meer via de Clarté-werking over gans Europa zou verspreiden. Andere inspiratiebronnen waren volgens Debrouwere Romain Rolland, Jean Christophe en Beethoven. Een brede beweging had een meer humane samenleving op het oog. Debrouwere benadrukt dat dit de belangrijkste inspiratiebronnen waren voor Van den Reeck, veel eerder dan het 'kunstmatig' verband met het marxisme en leninisme.

Guy Vanschoenbeek wijst op de omslag die zich na de Eerste Wereldoorlog binnen het communistische kamp voordeed. Grosso modo maakte de gevoelsmatige, romantische gemoedsstemming plaats voor een veel berekender sfeer. Onder de antecedenten die hun invloed op Van den Reeck uitoefenden, moet volgens Vanschoenbeek ook het traditionele Volkshuis-socialisme worden gerekend. In vergelijking met de gauchistische sympathieën van mensen uit katholieke milieus in de jaren zestig en zeventig, valt wat de jaren twintig betreft op dat de communistische sympathisanten waren opgevoed in het antiklerikale kamp en dat

zij in een aantal gevallen hun aansluiting vonden in de Volkshuizen. De relatie van de communistische sympathisanten met het antiklerikale socialisme en hun – oneerbiedig uitgedrukt – gedeeltelijk ‘parasiteren’ op het Volkshuis-socialisme staat buiten kijf. Met het katholieke milieu hadden ze daarentegen geen band. Vanschoenbeek wijst er nog op dat Van den Reeck school had gelopen op het Antwerpse atheneum en dat hij voor de oorlog deel uitmaakte van de liberale turnbeweging, maar nadien overstapte naar de socialistische vakbond.